

¿Democracia ou populismo autocrático? Crise e mobilización social na Venezuela de Chávez

Roberto Mansilla Blanco

A chamada “revolución chavista” converteuse nun experimento político-social moi complexo e difícil de entender dentro e fóra de Venezuela. A aparición do tenente coronel Hugo Chávez Frías na escena política venezolana, tralo intento de golpe de Estado contra o entón presidente Carlos Andrés Pérez, en febreiro de 1992, deu lugar a dous novos factores políticos no país: un inesperado regreso dos militares ao escenario político, guiados polo carisma dun líder amplamente popular, cun discurso antisistema contrario aos partidos políticos tradicionais, e unha lenta pero progresiva reacción dunha sociedade civil ata ese momento adormecida e atomizada en torno a uns partidos políticos altamente burocratizados, con cada vez menos apoio popular, incapaces de atender as demandas dunha sociedade que, nos últimos 40 anos, buscou insistentemente o camiño da modernización económica e a orde sociopolítica.

Se ben 1992 pode ser considerado como un ano chave na comprensión da historia contemporánea venezolana, é necesario lembrar que antes da aparición de Hugo Chávez, os violentos disturbios acontecidos en febreiro de 1989 (coñecidos en Venezuela como o “Caracazo”) puidesen ser catalogados como o comezo da quebra do sistema sociopolítico-económico existente en Venezuela desde 1958. Dito sistema levou a Venezuela á instauración dunha especie de “democracia consensuada⁽¹⁾” tras do derrocamento da dictadura militar de Marcos Pérez Jiménez e a aparición dun sistema político bipartidista, no cal dous partidos políticos, Acción Democrática (de tendencia socialdemócrata) e COPEI (de tendencia democratacristiá), se alternaron no poder nas diversas eleccións presidenciais, co conseguinte apoio popular dunha sociedade que gozaba da efectividade outorgada pola elevada renda petroleira e, as bondades dun Estado rendista e centralizado, que co tempo se foi manifestando como ineficiente no manexo dos recursos públicos, o cal acabou por afondar unha profunda fenda socioeconómica.

Catro décadas de sistema bipartidista determinaron a aparición dunha especie de relación clientelar entre diversos sectores da sociedade –Forzas Armadas, Igrexa, sindicatos, grupos económicos, partidos e movementos políticos– quen progresivamente se fixeron copartícipes do “usufructo da renda petroleira”, a través de subsidios, prebendas e unha ampla burocratización, e que se ben aseguraron unha cómoda

(1) O termo “democracia consensuada” pertence ao destacado politólogo venezolano e profesor da Universidade Central de Venezuela, Juan Carlos Rei. Foi utilizado polo profesor e investigador da Universidade do Zulia, ROMERO JIMÉNEZ, Juan Eduardo, no seu excelente traballo *El dilema democrático en Venezuela*, aparecido no enderezo páxina web: <http://sincronia.cucsh.udg.mx/dilema.htm>.

governabilidade durante varios anos⁽²⁾, esconderon unha progresiva desintegración social que se afondou cos vaivéns da renda petroleira e a incapacidade das elites venezolanas para realizar trocos profundos na sociedade que lograsen mitigar os avances da pobreza e a marxinalización. Este sistema colapsou os violentos sucesos de febreiro de 1989 e permitiron comprender a razón pola cal o movemento político-militar de Hugo Chávez entrou con forza en diversos sectores dunha sociedade que, pouco a pouco, entraba na fase da disolución social.

A dura lección do “Caracazo”

En febreiro de 1989, ascendía á presidencia por segunda vez o líder socialdemócrata Carlos Andrés Pérez, o artífice da chamada “Venezuela saudita” dos anos setenta, unha etapa caracterizada pola implantación de amplos programas sociais, beneficiados por unha altísima renda petroleira, pero que pouco a pouco foron rillando a raíz do Estado rendista e que abriron o camiño para un estilo populista de gobernar, que acabou pervertendo os cimentos do sistema. Na súa segunda presidencia, Carlos Andrés Pérez inaugurou o seu período cun amplo programa de axuste socioeconómico estrutural, repleto de medidas monetaristas de corte neoliberal, impostas polo Fondo Monetario Internacional.

Unha desas medidas, o aumento da gasolina, provocou os violentos disturbios nas rúas da capital, Caracas, e outras cidades do país, entre o 27 e o 28 de febreiro dese ano, o que causou centenas de mortos e danos á estrutura comercial do país⁽³⁾. A inesperada e violenta reacción dos sectores máis pobres e marxinais do país e a represión governamental creou unha ruptura enorme na sociedade, a tal punto que o historiador venezolano Agustín Branco Muñoz sinala que, tras aqueles sucesos, “*a pobreza se botou á rúa e está na rúa ata o día de hoxe*”⁽⁴⁾.

A violencia xerada por aqueles sucesos foi o xerme de cultivo para a aparición de movementos reaccionarios de profunda transformación social e política, guiados por novos actores sociais e políticos ata ese momento marxinais da vida pública. O desgaste da imaxe presidencial de Pérez e os sucesivos escándalos de corrupción do seu entorno foron o *leit motiv* para os dous intentos de golpe militar xurdidos entre febreiro e novembro de 1992, o primeiro liderado por Hugo Chávez Frías e o segundo por subalternos seus, debido a que Chávez se atopaba nunha cadea militar. Se ben a presión política e social foron suficientes para a destitución de Pérez en abril

(2) Ibid.

(3) Mesmo hoxendía, as cifras das mortes ocorridas no “Caracazo” de 1989, son motivo de controversia. De acordo cos organismos de defensa dos dereitos humanos como a venezolana *PRIVADAS* ou o *Human Rights Watch*, a cifra final adianta atinxe os 5.000 mortos, moi diferente á cifra oficial de 500. Igualmente, calcúlanse en milleiros de millóns de dólares en canto a perdas de propiedades privadas e comerciais.

(4) BLANCO MUÑOZ, Agustín: *El 27 de febrero no ha concluído*. Entrevista aparecida no diario venezolano 2001, xoves 20 de febreiro de 2003. Pode conseguirse no enderezo web: <http://www.2001.com.ve/20030220/titular2.asp>.

de 1993 (é o primeiro presidente republicano de Venezuela en ser destituído por unha orde da Corte Suprema de Xustiza). A enorme crise social e política foron achandando o camiño para o ascenso do movemento político de Hugo Chávez Frías, inspirado este nas ideas do artífice da independencia venezolana, Simón Bolívar.

Militares ao poder: a revolución bolivariana de Hugo Chávez

Pouco durou Hugo Chávez na cadea. A chegada ao poder, nos comicios de decembro de 1993, do democratacristiá Rafael Caldera (un dos artífices do sistema instaurado en 1959) permitiulle a Chávez beneficiarse dun indulto que o quitou da cadea un ano despois. O caso de Caldera é significativo: creador do movemento político COPEI nos anos corenta, presidente constitucional entre 1969 e 1974, o seu regreso á política e as súas críticas á dirixencia partidista foron razóns para a súa expulsión de COPEI en 1993. Caldeira gaña as eleccións ao mando dun heteroxéneo movemento político denominado Convergencia, que xuntou partidarios de dereita, do líder democratacristiá, así como o Partido Comunista e o Movemento Ao Socialismo (MAS). Os comicios de 1993 foron os primeiros nos cales nin Acción Democrática nin COPEI lograron a victoria.

Sen embargo, é necesario remontarse ás orixes do Movemento Revolucionario 200, criado polo tenente coronel Hugo Chávez Frías e outros partidarios no seo das Forzas Armadas en 1982, que pouco despois se conformou no Movemento Quinta República (MVR), actualmente no poder. O movemento creado por Chávez, de plena conformación militar, foi gañando adeptos no seo da sociedade civil e política tralo intento de golpe de 1992. Orixinalmente, Chávez potenciou a concreción dun novo movemento político que rompese coas bases do sistema bipartidista pero cunha radical concepción filosófica da democracia *“determinadas polo dispenso sobre a interpretación do marco democrático, cunha ampliación dos principios democráticos de participación e deliberación pública a un vasto conxunto de relacións sociais”*⁽⁵⁾.

Inspirado nas ideas de Simón Bolívar, do caudillo federalista Ezequiel Zamora (líder revolucionario das guerras federalistas do século XIX) e dunha heteroxénea e complexa formación nacionalista e esquerdista, o movemento de Hugo Chávez comezou a configurarse como a grande ameaza ao sistema tradicional imperante en Venezuela desde 1959. Sen embargo, a súa concepción non era nova. Xa a finais dos anos sesenta, tralo fracaso da insurxencia guerrilleira de esquerda inspirada desde Balde e a ex-URSS, líderes guerrilleiros pacificados como Douglas Bravo concibiron a necesidade de afondar nunha *“terceira vía revolucionaria”*, de claro carácter internacionalista, afastado das *“teses imperialistas”* dos EEUU e a ex-URSS. A finais dos setenta, o novo modelo potenciaría conexións coa Libia de Khadafi, o Iraq de Hus-

(5) Romero, op.cit.

sein, o Irán de Khomeini e, aínda que en menor medida, coa Cuba de Fidel Castro. Esta “terceira vía nacionalista, revolucionaria e antiimperialista”, na cal Venezuela xogaríu un papel esencial, debía entrar con forza en diversos estamentos das Forzas Armadas venezolanas, a fin de gañar adeptos. Velaí a conxunción de intereses co incipiente movemento creado por Chávez en 1982⁽⁶⁾.

As teses de Bravo e de Chávez comezaron a funcionar ata o intento de golpe de 1992. Aquí produciuse un breve alonxamento ideolóxico que foi moderadamente retomado unha vez saíse Chávez da cárcere militar. A necesidade de obter o poder, esta vez por medios electorais e democráticos e non pola vía do golpe militar, permitiu a entrada ao MVR de Chávez, de diversas figuras da esquerda venezolana e doutros movementos políticos ata ese momento marxinalizados da vida pública. O carisma de Chávez permitiu facer o resto: gañarse a unha porción considerábel da poboación, que se traduciu na vitoria electoral de decembro de 1998, gracias á creación do Polo Patriótico, movemento político que axuntaba ao MBR 200, transformado agora en Movemento Quinta República, ao MVR, ao Movemento ao Socialismo, ao Partido Comunista e outros movementos políticos. O Polo Patriótico chegaba ao poder en medio dunha crítica situación económica e social, con altos índices de pobreza (que atinxía un 68% da poboación) e desemprego, (superior ao 10%), altas taxas inflacionarias, desbordamento do tipo de troco e contracción económica e productiva.

Chávez obtén neses comicios un 56,20% dos sufraxios, fronte ao 39,97% do seu contrincante, o empresario e ex gobernador rexional Henrique Salgas Römer, candidato apoiado polas clases medias, os empresarios e boa parte das elites. O discurso se cadra máis homoxéneo e conciso de Chávez, con amplas referencias a unha figura mítica para o imaxinario venezolano, a de Simón Bolívar, xunto co seu carisma e as contradicións dos partidos tradicionais, os cales deron mostras do seu desconcerto debido ao ascenso do ex militar e que provocaron a enorme desconfianza acumulada polo electorado cara eles, foron razóns suficientes para o triunfo do MVR⁽⁷⁾. Un dado interesante destes comicios foi a abstención, que roldou o 44%, alta a pesar de que no electorado callaba a impresión de que estas eleccións serían decisivas para o futuro do país nos próximos decenios.

(6) Para unha mellor comprensión das orixes da revolución bolivariana é necesario citar dúas obras referenciais de capital importancia. O libro do historiador BRANCO MUÑOZ, Agustín: *Habla el Comandante*, Edicións da Universidade Central de Venezuela, 1998. É unha entrevista realizada a Hugo Chávez entre 1994 e 1998. Constitúe unha fonte directa de primeira man para comprender a filosofía política e social do chavismo. O libro, aparecido en plena campaña electoral de 1998, converteuse nun verdadeiro éxito editorial en Venezuela. Igual referencia débese realizar ao libro do politólogo GARRIDO, Alberto: *La historia secreta de la Revolución Bolivariana*, Editorial Venezolana, Mérida, 2000, unha fonte de primeira man composta de entrevistas con líderes guerrilleiros, entre eles Douglas Bravo, que tiveron fortes conexións co movemento chavista nas Forzas Armadas e que estiveron involucrados no intento golpista de febreiro de 1992. Igualmente, e para comprender boa parte da ideoloxía política de Chávez, é necesario citar outro libro de Garrido, *Mi amigo Chávez. Conversacións con Norberto Ceresole*, Edicións Karol C.A., Mérida, 2001, onde o autor entrevista ao sociólogo argentino Norberto Ceresole, mentor político de Chávez, expulsado de Venezuela en 1999.

(7) RUIZ JIMÉNEZ, Laura: *La Venezuela fracturada de Hugo Chávez*. Papeles de Cuestiones Internacionales, nº 78, verán de 2002, p41.

Ilusión social e talante autoritario

En medio dun clima que roldaba entre a alegría popular e o temor das elites e a clase media, Chávez chega ao poder en febreiro de 1999 cun programa político e social para nada segredo, que enfatizaba nunha revolución radical para Venezuela. A súa bandeira anticorrupción, claramente antisistema, a súa idea da “democracia directa e radical” que substituíse á democracia representativa, afondando na vía dunha revolución radical, e a pronta convocatoria a unha Asemblea Nacional Constituínte, permitiu unha álxida e desbordante dimensión do debate político en todos os sectores. Para implantar o seu programa “revolucionario”, Chávez enfatizaba na necesidade de substituír as vellas estruturas: o Congreso, os poderes públicos, os partidos e os sindicatos, por novos poderes e organizacións de base. Así naceron o Poder Moral, o Poder Electoral, o Poder Constituínte e a Asemblea Nacional Constituínte, tralo referendo de xullo de 1999, que deu a Chávez un apoio do 70% do electorado. Posteriormente, adoptouse, vía referendo, cunha nova Constitución que mudou o nome de República de Venezuela polo de República Bolivariana de Venezuela.

A grande ilusión social creada polo chavismo, o cal traspasou mesmo as fronteiras venezolanas, permitiu o aceleramento da construción de organizacións de base para o apoio ao proceso revolucionario. De acordo a Germán Ferrer, un dos líderes do proceso social do chavismo, titular da Asociación Nacional de Redes e Organizacións Sociais e do Enderezo Internacional do MVR, a base social do movemento traducíbel en “unha verdadeira base popular, un tecido social que se realiza a través de redes sociais apoiadas polos círculos bolivarianos, pequenos grupos conformados entre 7 e 11 persoas que participan no cotián do seu entorno, a nivel municipal, rexional e nacional, desde campañas de vacinación ata a seguranza, o cal busca romper coa verticalidade das organizacións partidistas buscando un modelo máis horizontal e multi-clasista⁽⁸⁾”. Actualmente, os círculos bolivarianos lograron traspasar as fronteiras venezolanas, establecéndose en varios países latinoamericanos, con sede en Arxentina, así como en España, Suecia e Francia.

Os círculos bolivarianos permitiron unha maior socialización do movemento nos sectores máis pobres e populares das grandes cidades, especialmente en Caracas, a capital. Ao mesmo tempo, a creación dun Fondo Único Social e Programas populares de fornecemento, de alimentación, vivenda e educación, enmarcados dentro do Plano Bolívar 2000, así como un cobizoso programa de construción de novos centros urbanos e de cooperativas comerciais, foron utilizados polo goberno como exemplos dos planos oficiais que buscaban chegar ata os máis despoñidos.

(8) *Como son las organizaciones de base del chavismo*. Entrevista realizada a Germán Ferrer por Horacio Penedo, xornalista da publicación *Corrédevos* para a Emancipación. Esta entrevista apareceu na páxina web da publicación *Rebelión*, capítulo de Venezuela, enderezo web: <http://www.rebellion.org/venezuela/gferrer120802.htm>.

As bases do descontento cara a Chávez

Sen embargo, e a pesar de posuír un capital político e social elevado para levar adiante a súa cobizosa revolución, o rumbo errático da política de Chávez comezou a fraquear máis pronto que tarde. A crítica situación económica, o desemprego e a mesma personalidade autoritaria do presidente, comezaron a desgastar a súa imaxe e a do seu equipo de goberno. Do mesmo modo, a natureza propia dos círculos bolivarianos comezou a ser percibida, en varios sectores da sociedade, como grupos paramilitares violentos en defensa da revolución chavista. Todo isto fixo posíbel a construción lenta dunha oposición social ao chavismo, que ata o momento se traduciu nunha variopinta oposición política. Iso fai necesario dividir o desgaste político-social do chavismo en diversas razóns e fases temporais:

a) O rumbo ideolóxico e político de Chávez (1999-2000)

Case desde o comezo da súa presidencia, se fixo patente a ideoloxización e militarización do novo réxime. A marcada fascinación e alianza de Chávez con Fidel Castro fíxolle perder, dende un principio, o apoio de varios sectores sociais e políticos, así como fraguarse un certo descontento militar. A promulgación de eixes políticos internacionais antiglobalización, enfatizando na relación con réximes como o castrista en Cuba, o de Khadafi en Libia, o réxime fundamentalista iraniano ou o Iraq de Saddam Hussein (ao cal visitou Chávez en Bagdad en agosto de 2000), co posterior alonxamento dos EEUU como principal socio comercial do país, creou sensación de fracaso e rexeitamento en amplos sectores da poboación. A traxedia natural no estado Vargas en decembro de 1999, a ineficaz e ata corrupta actuación do goberno de Chávez ante esta traxedia e o rexeitamento á axuda estadounidense a favor da cubana, permitiron unha primeira crise entre o proceso revolucionario e a sociedade. Así mesmo, a carta de apoio enviada polo propio Chávez ao coñecido terrorista venezolano Carlos Illich Ramírez, mellor coñecido como “O Chacal”, en marzo de 1999, no cal lle prometía axuntar esforzos para a súa liberación, provocou un choque diplomático con Francia, país no cal o terrorista se atopa preso e que, ata ese momento, apoiara con entusiasmo a Chávez. Igualmente, a excesiva presenza de militares en ministerios e organismos públicos, aos que se acusa de casos soados de corrupción e ineficacia, comezou a minar o capital social do chavismo.

b) A crise económica e a corrupción administrativa (2000-2002)

Sendo o combate á corrupción a súa bandeira electoral, Chávez fixo moi pouco por remendar un mal crónico que afecta a Venezuela desde fai décadas. As continuas denuncias de corrupción dentro do Fondo Único Social e doutros programas sociais como o Plano Bolívar 2000, así como do financiamento do FIEM (programa de subsidios rexionais) erosionaron o réxime. De acordo cos indicadores do Banco Central de Venezuela e da Federación de Cámaras de Comercio e

Industria⁽⁹⁾, o PIB do país caeu nun 15% desde 1998 (en 2002 atinxiu ao 7%, a pesar dos altos prezos do petróleo a partir do ano 2000), os investimentos estranxeiros reducíronse de 4.562 millóns de dólares a 456 millóns, mentres a inflación acumulada atinxe actualmente ao 31,2%. O gasto social e económico levou ao progresivo abandono de proxectos de desenvolvemento como o eixo Orinoco-Apure, ao mesmo tempo que a pobreza aumentaba nun 10% entre 1998 e 2002, cunha taxa de desemprego que ronda actualmente o 17%, co posterior aumento da economía informal. Igualmente, unhas 6.200 empresas manufactureiras foron á quebra neste mesmo período, do mesmo modo que se fixo patente o aumento no feche de industrias, a caída dos investimentos e o aumento do risco-país, xuntado á grave crise política e social dos últimos meses. A pesar de que o seu modelo económico Chávez o ten cualificado de “humanista”, a gravidade da crise económica e a patente ineficacia goberamental para manexar os recursos públicos, obrigaron a Chávez a implantar programas económicos neoliberais, co consabido aumento dos impostos e a drástica redución do gasto social nos dous últimos anos⁽¹⁰⁾.

c) O autoritarismo e as arbitrariedades do réxime chavista (1999 ata o presente)

Consciente de ter obtido unha cómoda maioría que lle outorgaba unha indubidábel legalidade e lexitimidade ao seu goberno, Chávez comezou a confundir as regras do xogo democrático e a actuar en consecuencia de maneira autoritaria e arbitraria, a tal punto que nun recente libro, a politóloga norteamericana Mariña Ottaway⁽¹¹⁾ se refire a Chávez como un mandatario “*que non mostra respecto pola independencia dos poderes públicos (...) preferindo legislar por decreto (...) ademais de que a presenza de militares no goberno e na administración manifestouse como prexudicial*”. Os excesos de Chávez en canto ás aparicións públicas en radio e televisión, a súa proxectada imaxe caudillista, unha mecánica política marcada pola imaxe autoritaria, pouco dada á disensión, e a súa obsesión por influír en cada un dos sectores e nas decisións dentro da sociedade, provocaron unha reacción social cada vez máis elevada a partir de mediados de 2000, mesmo pouco despois de que Chávez obtivese unha nova victoria electoral diante do seu antigo camarada das Forzas Armadas, Francisco Arias Cárdenas. Un dos xeitos que máis contribuíu á erosión do capital social de Chávez foi o seu intento de controlar a educación pública e privada, co famoso Decreto 1.011 que incluía a figura do censor educativo e a ideoloxización da educación. Diversas asociacións civís comezaron a calcar con accións de rúa e recompilación de sinaturas, que botaron por terra o decreto, ao cal consideraban calcado do modelo castrista. Esta evidente derrota influíu na posterior conformación dun amplo sector da

(9) ARVELO, Alberto: *The Structure of a Failure*. Artigo aparecido na páxina web de analitica.com o venres 7 de febreiro de 2003. Enderezo web: <http://www.analitica.com/va/ttim/international/2954847.asp>.

(10) Ibid.

(11) OTTAWAY, Mariña: *Democracy Challenged: The Rise of Semi-Authoritarianism*, Carnegie Endowment for International Peace, 2003.

oposición que, unidos ao escuro “caso Montesinos” (a protección e posterior detención do ex “home forte” do réxime peruano de Alberto Fujimori, en abril de 2001), e as acusacións de vínculos de Chávez coas guerrillas colombianas das FARC e o ELN, acabaron por confeccionar un panorama de confrontación entre Chávez e amplos sectores da sociedade, especialmente a clase media, que levaron ás cada vez maiores manifestacións e posteriores accións de presión, a partir de decembro de 2001.

A reacción político-social ao chavismo

Se ben a erosión social do chavismo comezou a manifestarse con maior forza a mediados de 2000, obtivo a súa maior dimensión trala convocatoria da primeira folga nacional en decembro de 2001, a cal paralizou por 24 horas ao país. O éxito da convocatoria realizada por Fedecámaras, a CTV e unha ampla gama de asociacións civís e políticas, (feito inédito na historia contemporánea do país), permitiu medir as accións de futuro e conformar unha heteroxénea coalición de forzas políticas e sociais opositoras a Chávez, enroladas nun movemento denominado Coordinadora Democrática.

Dito movemento plasmaba un obxectivo común: a saída do presidente Chávez, pero poucos obxectivos claros a corto e mediano prazo. Ademais, a composición do movemento permitiu enrolar a partidos de ultraesquerda como Bandeira Vermella (creado por antigos combatentes da guerrilla, como o xa mencionado Douglas Bravo), a patronal empresarial, a central obreira, os partidos tradicionais, diversas figuras políticas, unhas pertencentes ás vellas estruturas partidistas, outras caras novas provenientes da sociedade civil, e movementos de dereita. Dita heteroxeneidade en canto aos obxectivos políticos, se ben permitiu mobilizar o descontento popular cara Chávez, con impresionantes manifestacións na rúa e presións de todo tipo para adiantar a renuncia do mandatario, determinou un prexudicial exceso de protagonismo de moitos dos seus líderes, o que, xuntados á falta dun líder común que lograra aglutinar a toda a oposición, foron factores de peso para analizar os seus, ata agora, febles resultados.

A forte presión social e política manifestouse con inmensas concentracións e accións na rúa a principios de 2002, que levou á convocatoria dunha nova folga nacional, esta vez na principal industria do país, Petróleos de Venezuela, PDVSA, en abril de 2002. Igualmente, diversos oficiais dos compoñentes das Forzas Armadas comezaron a rebelarse cara a autoridade do presidente⁽¹²⁾. O control de PDVSA fíxose imprescindible tanto para a oposición como para o goberno, acusado de ideoloxizar os

(12) O primeiro oficial en se rebelar foi o coronel da Aviación Pedro Luis Souto, o 7 de febreiro de 2002, tras un acto público realizado nun hotel caraqueño. Posteriormente uníronse o coronel da Garda Nacional Hugo Sánchez e outros oficiais menores. O último foi o Contraalmirante Carlos Molina, o oficial de maior rango dos que se pronunciaron e que tivo un papel esencial nos sucesos de abril de 2002, ao ser nomeado xefe da Casa Militar do efémero goberno de Carmona. Actualmente, Molina atópase asilado No Salvador.

cadros dirixentes da empresa e de incluír a incondicionais do réxime sen experiencia no manexo da industria⁽¹³⁾.

Trala folga convocada para o 9 de abril, estendida cada 24 horas, se convocou á poboación a unha masiva manifestación para o día 11, nunha das sedes en PDVSA, a cal foi posteriormente desviada cara o Pazo de Goberno de Miraflores. A violenta confrontación nas rúas a escasos metros do Pazo de Miraflores entre partidarios do presidente e os seus oponentes cobrou a vida de 19 persoas, así como decenas de feridos. Posteriormente, unha xunta de militares rebeláronse contra a autoridade de Chávez, seguíndolles efectivos da Garda Nacional e outros organismos policiais e de seguridade. A renuncia do presidente Chávez na madrugada do día 12, comunicada polo entón comandante do Exército, xeneral Lucas Recuncho Romeiro, permitiu a instauración dunha Xunta Provisional de goberno encabezada polo entón presidente de Fedecámaras, Pedro Carmona Estanga, quen asumiu a presidencia a tarde do mesmo día 12.

A todas luces, o acontecido o día 12 de abril foi catalogado de diversas maneiras, unha coma un golpe cívico militar, outra coma unha rebelión popular ou/e para outros simplemente un tradicional golpe de Estado, que posuía conexións co exterior⁽¹⁴⁾. Sen embargo, as contradicións do goberno de Carmona, os seus primeiros decretos arbitrarios no cal ordenaba o peche da Asemblea Nacional, e o feito de que centos de milleiros de simpatizantes do presidente Chávez cercaran o Pazo de Goberno, permitiron o regreso de Chávez o día 14, gracias á acción de militares afíns ao seu réxime ou, en todo caso, garantes da constitucionalidade.

O acontecido en Venezuela entre o 11 e o 14 de abril foi unha dura lección para ambos bandos, aínda que non detivo a forte polarización social e política, xa que máis ben esta se acentuou. As manifestacións na rúa continuaron, mesmo mostrándose como un pulso entre goberno e oposición, para demostrar quen posuía maior poder de convocatoria. A impunidade xudicial cara os crimes de abril afondou máis a fenda

(13) Nos anos de goberno de Hugo Chávez, a industria petrolreira PDVSA chegou a ter 6 presidentes: Luís Giusti, Héctor Ciavaldini, Roberto Mandini, Guaicaipuro Lameda, Gonzalo Parra Luzardo e o actual, Alí Rodríguez, ex-secretario xeral da OPEP. Lameda uniuse á oposición e foi un dos actores principais na folga de abril de 2002 e os posteriores acontecementos. A quebra en PDVSA produciuse coa nomeamento de Parra Luzardo, considerado un fiel ao presidente, e tralo regreso de Chávez ao poder, este decidiu nomear a Alí Rodríguez para minorar a tensión. Na actualidade, Rodríguez dirixe unha empresa sen xunta directiva e con 5.000 técnicos de alta cualificación despedidos por Chávez trala folga de decembro pasado.

(14) O confuso dos acontecementos do 12-14 abril 2002 é motivo de controversia hoxedía. De acordo co semanario norteamericano Newsweek, 15 de abril de 2002, Washington tivo coñecemento do golpe a Chávez días antes do 11 de abril e menciona ao empresario venezolano de telecomunicacións e dono da empresa Polar, Diego Cisneros, como un dos seus principais contactos. Os artigos publicados pola xornalista Patricia Poleo no diario El Nuevo País, entre o 15 e o 22 de abril de 2002, titulados *Que Pasó* revelan datos interesantes, como os manexos realizados por fortes grupos económicos enrolados en torno a figuras como o empresario Isaac Pérez Recao, e xuristas e políticos como Daniel Romero e Allan Brewer Carías, que persuadiron a Carmona a instaurar un réxime pro-dereitista. De acordo a estas informacións, entre Carmona e Carlos Ortega, presidente da CTV, xurdiron posicións irreconciliábeis horas despois da renuncia de Chávez. Dita renuncia tamén foi obxecto de controversias: comunicada polo entón comandante do Exército Lucas Recuncho Romero ás 4 da madrugada do 12 de abril, a carta de renuncia aparece asinada polo entón ministro da Defensa, José Vicente Rangel, hoxe vicepresidente da República.

social, mentres o goberno tentaba endurecer as súas políticas mediante medidas arbitrarias como a orde de militarización da capital, a intervención militar de foros políticos municipais (o cal levou a enfrontamentos de centos de efectivos partidarios e opositores de Chávez) e a colocación de oficiais fieis a Chávez, considerados da “liña dura”, en postos claves do goberno. Isto levou a un novo pronunciamento militar de oficiais disidentes (moitos deles involucrados nas accións do 12 de abril), que se atrincheiraron nunha praza pública no sector de Altamira (Este da capital) pedindo a remoción do mandatario, nunha acción que non ten precedentes a nivel mundial.

En medio deste convulso panorama, a iniciativa governamental, aceptada pola Coordinadora Democrática, de abrir unhas Mesas de Diálogo, apoiadas polo ex presidente estadounidense Jimmy Carter (quen visitou en dúas ocasións o país) e o secretario xeral da OEA, César Gaviria, instauradas en novembro pasado, semellaban abrir unha porta á negociación e á fin do conflito. Sen embargo, a Coordinadora, consciente do clamor de amplos sectores sociais en forzar a renuncia do presidente, chamou a unha nova folga nacional, o día 2 de decembro, estendida ata mediados de xaneiro, considerada como a folga máis longa realizada en Venezuela. O paro nacional, novamente con PDVSA como punto chante, non logrou conseguir o obxectivo da oposición. Así mesmo, os feitos de violencia como o acontecido na Praza Altamira o pasado 6 de decembro, co saldo de tres civís mortos, acelerou unha confrontación que ata o momento se saldou con 50 vítimas civís nas rúas de Caracas e outras cidades.

A pesar da formación dun Grupo de Amigos, conformado por EEUU, Portugal, España, México, Chile e Colombia, en xaneiro pasado, para avaliar a crise venezolana, así como os vaivéns da Mesa de Diálogo, o proceso de pacificación se atopa severamente estancado, con modestas posibilidades de que se atinxan acordos nos puntos clave de conflito.

Conclusión

En febreiro de 2003, Chávez cumpriu o seu cuarto ano de mandato, en medio dunha grave situación de conflictividade que coloca ao país ao borde dunha confrontación armada. Se ben Chávez logrou sobrevivir a un breve e inefectivo golpe cívico militar en abril de 2002 e a unha longa e tortuosa folga nacional, o cal permitiulle manter unha considerábel cota de poder político, así como controlar as Forzas Armadas e PDVSA, o capital social que no momento da súa elección lle permitiría gobernar con razoábel comodidade, dista considerablemente nestes momentos de ser o seu punto forte. A súa impopularidade medrou a niveis tan absolutos que hoxe atinxe case un 70% da poboación⁽¹⁵⁾, cohesionada en torno a un heteroxéneo movemento que foi incapaz de lograr o obxectivo establecido desde os seus principios: revocar a un presidente que se ben foi legalmente electo, posúe nestes momentos unha marxe moi escasa de lexitimidade social.

(15) Cifras presentadas por enquisadoras venezolanas como “Datanálisis y Consultores 21”, xaneiro de 2003.

A incapacidade de Chávez para gobernar un colectivo ilusionado pola posibilidade dun troco real e estrutural e o feito de que o propio Chávez non recoñeza esta abrumadora perda de popularidade e apoio social, contribuíron enormemente a profundar a fenda social xa existente desde 1989, a tal punto que o país se desliza na actualidade cara un alto nivel de violencia política. De acordo co historiador Agustín Branco Muñoz, Chávez atópase neste momento como xa daquela denominara “*na fase violenta do proceso, de confrontación*”⁽¹⁶⁾, con amplas posibilidades de se converter nunha guerra armada. É por iso que o mandatario venezolano se ten envorcado cara o reforzamento dos chamados “*círculos bolivarianos*”, a base social do seu movemento, acusados pola maior parte da sociedade venezolana de contribuír ao actual clima de violencia e dos asasinatos de civís opostos ao presidente, tal e como se evidenciou o 11 de abril de 2002 e o 6 de decembro do ano pasado, e aos incondicionais ao seu réxime, emprazados nas Forzas Armadas.

Un dos puntos esenciais das Mesas de Diálogo estriba no desarme da poboación civil. A tenor do recente acordo obtido pola Mesa, de comprometerse co fin da violencia e a consecución da paz⁽¹⁷⁾, este punto é chave para minorar a tensión existente nun país que camiña aceleradamente cara o colapso económico, acentuado trala recente folga xeral, e a pouca disposición dun e doutro bando por atinxir un acordo definitivo.

Os actuais signos que envía Chávez deixan poucas esperanzas para os que apostan por un acordo pacífico definitivo. A recente detención, o pasado 20 de febreiro, do presidente de Fedecámaras, Carlos Fernández, acusado de “traizón á patria, instigamento á rebelión e a delinquir”, acentúa o carácter represivo do réxime. Outros líderes opositores como o presidente da CTV, Carlos Ortega (nestes momentos na clandestinidade), ou Juan Fernández, dirixente da organización “Xente do Petróleo” e figura central do recente paro nacional, atópanse nestes momentos entre os posíbeis novos obxectivos do goberno. Igualmente, as estrañas mortes de tres oficiais disidentes, ocorridas a mediados de febreiro, chimpan máis incerteza sobre o rumbo dos acontecementos. A isto hai que sumarlle os recentes atentados, sen vítimas mortais, ocorridos na Embaixada de España e o Consulado de Colombia en Caracas, o pasado 25 de febreiro, realizados por un Fronte Bolivariano que se declara partidario do presidente Chávez. E a todo isto, a xustiza aínda non determinou quen son os responsábeis das mortes do 11 de abril e do 6 de decembro pasado, o que aumenta o clima de impunidade e descontento social.

En agosto de 2003 se cumprirá a metade do mandato do presidente Chávez, de acordo coa Constitución aprobada por referendo popular no ano 2000, se daría paso á posibilidade de realizar un referendo consultivo nacional para pedir a dimisión do mandatario. Se ben o goberno estivo de acordo desde un principio en seguir esta fórmula, enfatizando agosto de 2003 como data clave, o propio Chávez xa deu avisos significativos para demostrar que non está disposto a deixar o po-

(16) BLANCO MUÑOZ: *El 27 de febrero...*, op.cit.

(17) O acordo atinxido pola Mesa de Diálogo o pasado 19 de febreiro de 2003, é o primeiro documento que as partes asinan tras tres meses de xuntanzas, ameazadas constantemente coa disolución da Mesa.

der⁽¹⁸⁾, e mesmo ten arremetido contra personalidades internacionais como o secretario xeral da OEA, César Gaviria⁽¹⁹⁾, polas críticas que realiza ao seu estilo de gobernar.

En todo este panorama, a sociedade civil atópase nunha encrucillada. O acto público realizado o pasado 2 de febreiro pola oposición, denominado “El Firmazo”, especie de referendo espontáneo, que recolleu máis de 4 millóns de sinaturas solicitando a renuncia irrevocable do presidente, constitúe un novo exemplo da vontade da maior parte da sociedade por buscar mecanismos constitucionais para a remoción do presidente. Sen embargo, o odio social e racial despedido polo discurso de Chávez ben podería dar paso a outra alternativa, moito máis violenta, co obxectivo de intimidar á oposición para non realizar o referendo⁽²⁰⁾.

Ante este marco, Chávez sabe que está na fase de radicalización da súa revolución, polo que busca desgastar á oposición para que perda terreo en caso dun virtual referendo consultivo. Nembargantes, o clima de ebulición política e social dista moito de minguar. Entre a presión da rúa e a teima presidencial por se manter no poder, está a chave do que poderá acontecer en Venezuela nos próximos meses. De todo este panorama, un factor semella seguro: a sociedade civil, sexa cal sexa a súa preferencia política e ideolóxica, logrou organizarse espontánea e aceleradamente, nun proceso que tomou tempo e esforzo, pero cuns resultados aínda difíciles de definir.

Roberto Mansilla Blanco é licenciado en Estudos Internacionais pola Universidade Central de Venezuela e analista do IGADI.

(18) Programa radial “Aló Presidente”, 16 de decembro de 2002. Neste espazo, Chávez, atenuado polos resultados primarios da folga nacional convocada días antes, sinalou que “nin aínda que o 90% dos electores o queiran, eu non vou renunciar”. Anteriormente e nese mesmo programa radial, Chávez instara aos seus comandantes militares a non obedecer ningunha orde emanada polo Tribunal Supremo de Xustiza, como a de outorgar facultade ao referendo consultivo previsto para febreiro de 2003, posteriormente avalado polo Consello Nacional Electoral, CNE, a mediados de decembro. As presións do Executivo cara o Poder Xudicial permitiron revocar esa orde do CNE en xaneiro pasado.

(19) Programa radial “Aló Presidente”, domingo 23 de febreiro de 2003. Neste espazo, o presidente Chávez rexeitou as críticas realizadas por Gaviria e os xefes de goberno de España, EEUU e Colombia, ante a detención do presidente de Fedecámaras. A Gaviria, mediador da actual crise, Chávez comunicoulle que “se ocupe dos seus problemas”. El Nacional, 24 de febreiro de 2003, sección de Política.

(20) Un dos xeitos máis interesantes sobre a maneira como a crise venezolana é manexada no exterior, o constitúen os artigos publicados en medios tan prestixiosos como o británico The Guardian e os franceses Le Monde e Le Monde Diplomatique, así como a opinión de diversos sectores de esquerda en Europa. No primeiro, un artigo aparecido o 10 de decembro de 2002, titulado “Racist Rage of Caracas elite”, baixo a sinatura de Richard Gott, se enfatiza o carácter “racial e social” da “guerra venezolana”. Similar argumento sosteñen en Francia, xa que tanto en Le Monde Diplomatique, edición de maio 2002, artigo publicado por Maurice Lemoine titulado “Chávez sauvé par le peuple”, como o editorial de Le Monde, 22 de decembro de 2002, coinciden en sinalar que o problema en Venezuela pasa porque “unha minoría branca e oligárquica non acepta o goberno dun mestizo do pobo como o presidente Chávez” (editorial de Le Monde), e mesmo non dubidan en cualificar á oposición co mesmo linguaxe do presidente Chávez, “escuálidos” (artigo de Lemoine). Dito tratamento, marcadamente sesgado, creou controversias dentro e fóra de Venezuela, debido a que minimizan os excesos do presidente Chávez, saíndo ao paso do discurso agresivo e catalizador da loita racial e de clases do presidente, e os esforzos de millóns de venezolanos de todas as clases sociais, que existen a saída do mandatario por medio das máis variadas accións de protesta. Nunha poboación mestiza, as diferencias raciais non son tan notorias como para catalogar a crise venezolana co alcume de “conflicto racial”.

Bibliografía

- ARVELO, Alberto: *The Structure of a Failure*, analitica.com, venres 7 de febreiro de 2003, <http://www.analitica.com/va/ttim/international/2954847.asp>.
- BLANCO MUÑOZ, Agustín: *El 27 de febrero no ha concluído*, 2001, xoves 20 de febreiro de 2003, <http://www.2001.com.ve/20030220/Información%20General/Información%20General7.asp>.
- BLANCO MUÑOZ, Agustín (1998): *Habla el Comandante*, Edicións da Universidade Central de Venezuela.
- GARRIDO, Alberto (2000): *La historia secreta de la Revolución Bolivariana*, Editorial Venezolana, Mérida.
- GARRIDO, Alberto (2001): *Mi amigo Chávez. Conversaciones con Norberto Ceresole*, Ediciones Karol C.A., Mérida.
- ROMERO JIMÉNEZ, Juan Eduardo: *El dilema democrático en Venezuela*, <http://sincronia.cucsh.udg.mx/dilema.htm>.
- RUIZ JIMÉNEZ, Laura: *La Venezuela fracturada de Hugo Chávez. Papeles de Cuestiones Internacionales*, nº 78, verán de 2002.
- FERRER, Germán: *Como son las organizaciones de base del chavismo*, Rebelión, <http://www.rebelion.org/venezuela/gferrer120802.htm>.
- OTTAWAY, Marina (2003): *Democracy Challenged: The Rise of Semi-Authoritarianism*, Carnegie Endowment for International Peace.

Revistas e publicacións

Le Monde, 22 de decembro de 2002; *Le Monde Diplomatique*, maio de 2002; *The Guardian*, 10 de decembro de 2002; *Neesweek*, 15 de abril de 2002; *El Nuevo País*, 15-22 de abril 2002; Páxinas web de *analitica.com*, *globovision.com*, *el-nacional.com*.